

Recenzija

Danilo Šuster, *Modalni katapulti: uvod v filozofsko logiko*

Marija Švajncer

marija.svajncer1@gmail.com

 © 2025 Marija Švajncer

Danilo Šuster je pri Univerzitetni založbi Univerze v Mariboru kmalu po izidu svoje, v strokovni javnosti in medijih odmevne knjige *Kaj delajo filozofi?* (2019) objavil novo delo z naslovom *Modalni katapulti: uvod v filozofsko logiko* (2023). Znanstvena monografija je zaradi visoke teoretične ravni, zahtevnih problemov, strokovne terminologije in simbolnih zapisov namenjena zlasti bralkam in bralcem, ki obravnavano in sorodno tematiko poznajo ter iščejo nove miselne izzive, zagotovo pa se bodo vanjo poglobili tudi tisti, ki se želijo na zapletenem področju izobraziti ali pa v študijskem procesu na slovenskih univerzah poglobiti in razširiti svojo vednost. Avtor spretno krmari med življenjskimi primeri (pri tem kaže svoj espri, domiselnost in duhovitost) in nerešenimi vprašanji iz zgodovine filozofije, sodobne logike ter védenjem, ki ga v zvezi z njimi za rešitev ponujajo uveljavljeni logiki, od Jana Łukasiewiczza, Nenada Miščevića, A. J. Ayerja in Roberta Stalnakerja do številnih drugih, omenja pa tudi slovenske, Marka Uršiča, Olgo Markič, Franeta Jermana in Andreja Uleta. Slovenski filozofinji in logičarki Maji Malec se zahvaljuje za skrben pregled svojega dela. Avtor slike na ovitku, *Kolaža na platnu*, je Branko Šuster.

Šuster svojo knjigo razdeli na dva dela, in sicer: »Modalni katapulti« in »Uvod v modalno logiko«; prvi ima poglavja »Predikator in miselni poskusi«, »Pogojniki in leni dokaz«, »Med Resnico in Neresnico«, »Argument iz posledic«, »Borges in Fitch« in »V dilemi«, drugi pa »Modalna logika«, »Deontična logika« in »Protidejstveniki«. V »Predgovoru« pravi, da lahko filozofska logika danes pomeni tako filozofsko raziskavo osnovnih logičnih pojmov in uporabo logike pri reševanju filozofskih problemov kot tudi raziskovanje alternativ in razširitev klasične logike, in to zato, ker so filozofska vprašanja največkrat povezana s sklepanji in z argumenti, pri katerih standardna logika ne zadošča. V knjigi obravnava tudi vprašanja osnovnih logičnih zakonov, prevladuje pa »logika« filozofskih

problemov. Šuster zapiše, da obdobja minevajo in smeri se spreminjajo, še vedno pa velja, da različnih vej sodobne filozofske logike ne bomo razumeli, če ne bomo poznali osnov modalne logike. Nova knjiga ni klasični učbenik, saj v prvem delu igrajo osrednjo vlogo zahtevna vprašanja, pri katerih je v jedru neki modalni argument, pravilo ali sklepanje, v drugem delu pa se je mogoče seznaniti z aparatom modalne logike. Z modalnostjo so neposredno povezane večvrednostne logike, protidejstveni pogojniki in deontična logika. Podan je klasičen uvod v normalno (propozicionalno) modalno logiko in semantiko možnih svetov, ki vključuje standardno deontično logiko, knjigo pa sklene podrobnejši prikaz nemonotone logike in semantike protidejstvenih pogojnikov. Avtor zapiše (str. 2): »V uvodu v modalno logiko sledim klasični shemi, najprej logika (aksiomatski sistem) in potem semantika možnih svetov, vendar ga skušam obogatiti s kritično obravnavo spornih sklepanj in tez (›paradoksov‹) in smiselno povezati z razpravami v prvem delu knjige.«

Ted Chiang je avtor kratke zgodbe Kaj se pričakuje od nas, v kateri nastopa Predikator, naprava v velikosti daljinca za avto, z gumbom in s svetilom. Lučka se zablika s pritiskom na gumb, vendar vedno sekundo pred dotikom. Gre seveda za znanstveno fantastiko, v kateri Predikator deluje s pomočjo krogotoka z negativnim časovnim zamikom in pošilja signal v času nazaj. Obstoj te naprave naj bi dokazoval, da svobodna volja ne obstaja, saj igralci ne morejo prekršiti pravil igre, luč se namreč vedno zasveti sekundo, preden pritisnejo na gumb. Če pa želijo to zvezo razdreti in čakajo na blisk z namero, da bi se odpovedali pritisku na gumb, potem bliska ni. Po dnevih obsedenega igranja in neuspešnih poskusov, da bi napravo pretentali, ugotovijo, da izbire niso pomembne, še več, tretjino igralcev je baje treba hospitalizirati, saj se na koncu znajdejo v stanju akinetičnega mutizma, v neke vrste budni komi, stanju, v katerem se sami niti hranijo ne več. Danilo Šuster meni, da jedro elegantnega miselnega eksperimenta o času in svobodni volji tvori zmotna »logika« fatalizma. Futuristična naprava, ki vnaprej signalizira našo odločitev, ne dokazuje, da nimamo svobodne volje. Avtor pravi, da miselni eksperimenti spadajo v tisti del filozofske orodjarne, ki je morda najbližje umetniškemu delu, saj nas vodijo do tega, da v domišljiji »uzremo« in razločimo pojmovne komponente tam, kjer jih običajno ni, v filozofiji pa gre po navadi za jasno določen spoznavni smoter – potrditev ali ovržbo kake teorije ali hipoteze. Chiangov miselni eksperiment temelji na ločitvi pojmovnih komponent, za katere se zdi samoumevno, da sodijo skupaj, filozofsko jedro pa je razmislek o pojmovanju časa, vzročnosti in človekovega delo-

vanja. Dejanski red našega delovanja je vzročni, medtem ko je izkustveni red časovni, končni proizvod teh pojmovno-kemičnih reakcij v Chiangovem eksperimentu pa je fatalizem, ki v vsakdanji rabi označuje neko življenjsko držo, v katero zapademo, ko začnemo verjeti, da nič, kar lahko zdaj naredimo, ne more spremeniti tega, kar se bo zgodilo. Za tradicionalnega fatalista je vsak dogodek v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti vedno že »fiksiran« samo zaradi zakonov logike ter narave pojmov resnice in časa, zanj ima resnična napoved pred kakim dogodkom enak metafizični status kot resnično poročilo. Zgodi se lahko znameniti »modalni kapult«, ki »izstrelji« domnevno začetno neogibnost premis na sklep prek vezi, ki so same neogibne. Avtor premislek sklene z naslednjim spoznanjem (str. 18): »Chiang je bolj prepričljiv v fenomenologiji fatalizma, a tudi psihologiji zasvojenosti – vsi poznamo razne viralne naprave, da ne govorimo o največjem sodobnem viru obsedenosti s pritiskanjem na gumbe. Danes bi Predikator verjetno bil *aplikacija* za pametne telefone, ki jih leta 2005 še ni bilo. Kaj nas *sili* v to, da pritiskamo na razne gumbe in ekrane – to je zares vprašanje, ki zadeva jedro naših svobodnih izbir.«

V poglavju »Pogojniki in leni dokaz« se Šuster osredini na zavrnitev lenega argumenta, takega, ki temelji na logični zgradbi pogojnikov. Argument o nemožnosti vplivanja na preteklost ima popolnoma enako zgradbo kot fatalistov argument o nemožnosti vplivanja na prihodnost, ki je bil že v antiki znan kot »leni« argument. Logika pogojnikov v naravnem jeziku se razlikuje od logike materialne implikacije, v kateri je propozicija tавтоloška. Avtor poudari, da gre v njegovi interpretaciji za problem vzročnosti in metafizične osnove trditev o nepotrebnosti, dejanska resnica ne zadošča za čudne trditve o nepotrebnosti in neučinkovitosti. Prepričan je, da je standardni filozofski ugovor proti vnazajšnji vzročnosti, se pravi argument iz preklica, neuspešen. Paradoksalna zgradba lenega argumenta, ki govori o tem, da so sprejemljive premise in sklepanje, ne pa tudi argument, je sicer logično zanimiva, tisti, ki se ukvarjajo z njo, pa potrebujejo presenetljivo zapleten logiški aparat za njegovo razrešitev. »Že prvi raziskovalci logične zgradbe naših misli so se zavedali, da je logika dokazov za fatalizem povezana z razpravo o naravi *pogojnikov*« (str. 31).

Šuster se zamisli nad Aristotelovo trditvijo, češ da očitno ni nujno, da je od vsake trditve in nasprotnega zanikanja eno od teh resnično, drugo pa neresnično, kajti kar velja za stvari, ki so, ne velja za stvari, ki niso, ampak mogoče so ali niso (str. 34, odlomek iz Aristotelovega spisa *O razlaganju* je prevedel Boris Vežjak). Avtor nameni pozornost natančni opredelitvi

logičnih zakonov bivalence in izključene tretje možnosti ter preuči sprejemljivost aristotelske rešitve, ki govori o tem, da je za stavke o prihodnosti veljaven zakon izključene tretje možnosti, ne pa tudi načelo bivalence. V standardnem logiškem zapisu sta zakon izključene tretje možnosti in zakon neprotislovja kot logična zakona pravilno oblikovana sintaktična izraza v jeziku propozicionalne logike, načelo bivalence pa je semantično načelo. »Lahko bi rekli, da je po tem načelu *realnost* takšna, da naredi vsako trditev v danem jeziku za resnično ali neresnično« (str. 39). Danilo Šuster med drugim omeni, da nova logika dopušča svobodo izbire tako, da poleg resničnih in neresničnih propozicij vpelje možne oz. nedoločene propozicije. Novi logični sistemi, kot so večvrednostna logika, parakonsistentna logika, logika supervaluacij, parapopolna logika in drugi, dopuščajo razlikovanja, kakršnih klasična logika ne pozna. Sodobna logika supervaluacij je parcialna dvovrednostna logika, ki dopušča vrzeli in po avtorjevem mnenju najbolj ustreza aristotelski rešitvi: ohranitev zakona izključene tretje vrednosti brez bivalence. Če je »navadni determinizem« trditev, da iz dejstev o preteklosti sveta po zakonih narave sledijo vsa dejstva o prihodnosti sveta, potem logični determinizem dokazuje, da je vsak dogodek v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti vedno fiksiran, ne glede na to, ali je determiniran ali ne (to se zdi neverjetno). »Logični determinizem ni filozofski izziv, ker bi mu uspelo resno utemeljiti, da je vse, kar se dejansko pripeti, neogibno, mi pa na to nimamo vpliva. Starodavni dokazi za fatalizem pa so logično zanimivi, saj nas silijo v filozofski razmislek o pojmovanju resnice in logičnih zakonov« (str. 58).

Avtor podrobno obravnava van Inwagnov modalni argument za nezdrujljivost svobode in determinizma (4. poglavje) ter analizira protipripi mere osrednjemu sklepanju, ki temeljijo na odsotnosti izbire glede indeterminističnih dogodkov. V naslednjem poglavju na zanimiv način opozarja na povezavo med Borgesovim kratkim »dokazom« (Argumentum Ornithologicum) in sodobno logično razpravo o obstoju resnic, ki jih nihče niti v načelu ne more spoznati. V nadaljevanju predstavi tradicionalne filozofske pristope k praktičnemu sklepanju. Izhodišče sodobne deontične logike, logike norm, logike obveznosti, logike normativnih sistemov in logike imperativov je obravnava obveznosti kot posebnega primera nujnosti, primera, ki temelji na analogiji med deontično in aletično modalnostjo, kot jo prikazuje tradicionalni modalni kvadrat. Spopade se z moralnimi dilemami, v katerih se od dejavnika zahteva, da realizira vsako od dveh med seboj nezdrujljivih dolžnosti, torej vsako posebej, ne more pa obeh hkrati. Obstoj dilem je problem za standardno deontično

logiko, ta jih s svojimi postulati prepoveduje. Šuster meni, da so moralne dileme dejstvo naše moralne realnosti, zato jih logični sistem ne bi smel takoj izločiti.

V prikazu modalne logike avtor predpostavlja poznavanje osnov klasične propozicionalne (stavčne) logike. Modalna logika je razširitev standardne logike, ne pa njena alternativa. Moderna logika je oživila Leibnizovo idejo, da je nujna resnica tista, ki je resnična v vseh možnih svetovih, možna pa je ona, ki je resnična vsaj v enem. Izhodišče je popolna enakopravnost možnih svetov: vsak je enako možen glede na vsakega drugega. Sodobna semantika temelji na ideji, da je sistem možnih svetov strukturiran z relacijo dostopnosti med svetovi, nekateri so povezani med seboj, drugi pa ne. Sistem svetov, ki so povezani z relacijo dostopnosti, je semantični okvir, imenovan Kripkejev okvir. Avtor posebej preučuje nekatera temeljna načela osnovnega sistema in njihove medsebojne povezave, pri tem pa posebno pozornost namenja načelom sklepanja. Obravnava nekaj možnosti aksiomatiziranja množice deontičnih logičnih tez, enakovredno jih je namreč mogoče aksiomatizirati na različne načine. Pisec pri tem opozarja na meje deontičnega formalnega aparata, temelječega na normalni modalni logiki. Pogojniki so osrednji predmet logičnega preučevanja od antike dalje. Avtor v zadnjem poglavju temeljito predstavi logiko protidejstvenih pogojnikov (»če bi bilo res, da A, potem bi bilo res, da B«), ki ni monotona. Dodajanje novih premis v pogojniških sklepanjih lahko spreminja veljavnost, zato jih ne moremo tolmačiti kot nujne materialne implikacije. Avtorjevo izhodišče za drugačno logiko in semantiko je razumevanje protidejstvenikov kot spremenljivo strogih pogojnikov (D. Lewis).

Na zadnji platnici knjige *Modalni katapulti: uvod v filozofsko logiko* je navedenih nekaj pozdravnih besed hrvaškega filozofa in logika Nenada Smokrovića ter slovenske filozofinje in logikinje Olge Markič, recenzenta in recenzentke avtorjeve znanstvene monografije. Za Smokrovića knjiga sodi med vrhunce literature te vrste v Sloveniji in celotni regiji. Pridružujem se vrednostni sodbi Olge Markič, da je knjiga Danila Šusterja pionirsko delo o filozofski (modalni) logiki v slovenskem jeziku in izviren prispevek na tem področju.

Literatura

Šuster, Danilo. 2019. *Kaj delajo filozofi?* Kulturni center Maribor.

Šuster, Danilo. 2023. *Modalni katapulti: uvod v filozofsko logiko*. Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.